

Araştırma Makalesi / Research Article

ORHAN PAMUK'UN ROMANLARINDA GÖÇ, KÜLTÜR VE KİMLİK İLİŞKİSİ

Erdi DEMİR¹

Öz

Araştırmanın konusu, Orhan Pamuk'un romanlarında göç temasının nasıl işlendiğiyle ilgilidir. İnsanların, sosyal, siyasi, ekonomik ve ekolojik sebeplerle bir yaşam ünitesinden başka bir mekâna taşınmasını ifade eden göç, bireylerin ya da kitlelerin yeni kimliklere, yeni kültürlere açılmasını sağlayan toplumsal bir değişme sürecini yansıtmaktadır. Toplumsal değişme sürecinin göç-kültür-kimlik boyutunu inceleyen bu araştırma makalesinde, Nobel Ödüllü Yazar Orhan Pamuk'un yapıtlarında birçok defa ele aldığı göç ve göçlerin doğurduğu toplumsal ve kültürel sorunlar incelenmiştir. Öncelikle nitel bir araştırmaya dayalı çalışmada, doküman incelemesi veri toplama tekniği kullanılarak Pamuk'un yapıtlarında incelenen konuyla ilgili göç-kültür-kimlik ile ilgili anahtar kelimeler ve kavramlar tespit edilmiştir. Akabinde toplanan veriler anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde temalara ayrılarak sınıflandırılmıştır. Diğer aşamada betimsel analiz yöntemi kullanılarak toplanan veriler sosyolojik olarak yorumlanarak çözümlenmiştir. Bulgu olarak, Pamuk'un yapıtlarında göçlerin, yoksulluk, işsizlik, mekânsal gettolaşma, kimlik çatışması ve yabancılaşma gibi toplumsal olgularla ilişkilendirildiği görülmüş, göç eden kimselerin çoğunlukla erkek karakterler olduğu anlaşılmıştır. Genellikle ekonomik motivasyonlarla yapılan göçlere menfi bir toplumsal anlam yükleyen Pamuk'un, siyasi ve ideolojik sebeplerle göç etmek zorunda kalan karakterlere sıklıkla yer verdiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kültür, Kimlik, Orhan Pamuk, Yabancılaşma

JEL Kodları: Z1

RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION, CULTURE AND IDENTITY IN ORHAN PAMUK'S NOVELS

Abstract

The subject of the research is related to how the theme of migration is processed in Orhan Pamuk's novels. Migration, which refers to the movement of people from one living unit to another place for social, political, economic and ecological reasons, reflects a social process of change that allows individuals or the masses to open up to new identities and new cultures. In this research article, which examines the migration-culture-identity dimension of the social change process, the social and cultural problems caused by migration and migration, which Nobel Prize-winning Author Orhan Pamuk has addressed many times in his works, are examined. Firstly, in a study based on a qualitative research, keywords and concepts related to migration-culture-identity related to the subject studied in Pamuk's works were identified using the document review data collection technique. The data collected after that were classified into themes in such a way as to form a meaningful whole. At the other stage, the data collected using the descriptive analysis method were analyzed by interpreting them sociologically. As a result, it was seen that migrations were associated with social phenomena such as poverty, unemployment, spatial ghettoization, identity conflict and alienation in Pamuk's works, and it was understood that the emigrants were mostly male characters. It has been understood that Pamuk, who usually places a negative social meaning on migrations made with economic motives, often places characters who are forced to emigrate for political and ideological reasons.

Keywords: Migration, Culture, Identity, Orhan Pamuk, Alienation

JEL Kodları: Z1

¹ Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uyg. Araş. Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları, edemir.akdeniz@gmail.com, ORCID: 0000 0003 3227 5984

Başvuru Tarihi (Received): 03.03.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.07.2022

Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar kadim bir olgudur. İnsanların sürekli daha iyi ve daha işlevsel olanı elde etme arzusu, daha iyi koşullarda yaşama isteği bireysel ve kitlesel olarak sosyal hareketlilikleri ortaya çıkarmıştır (Castelli, 2018: 2). Literatürde sosyal ve ekonomik değişkenleri göz önünde bulundurarak yapılan çok sayıda göç tanımı mevcuttur. Hägerstrand'a (1969: 63) göre göç, insan davranışlarının bir yönü olarak hareketlilik kavramının açıklanmasıyla ilgilenmektedir. Keleş'e (1998: 58) göre göç "insanların yerleşmek amacıyla bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme eylemidir". Tekeli'ye (2008: 18) göre "göç, bir yerde yaşayanların kendi özgür iradesiyle yaşam alanlarını uzun süreliğine başka yerlerde yaşamak üzere değiştirmeleridir." Yapılan tanımlar göçlerin nedenleri ya da sonuçları ne olursa olsun, bir insan hareketliliği sürecini yansıttığını ortaya koymaktadır.

Göç, antropolojik, sosyolojik, psikolojik etkenleri bulunması nedeniyle çok boyutlu bir kavramdır. Birçok insanın aklında; yer değiştirmek ve sosyal çevre değişikliği gibi çağrışımlar yapan göç; insanların yaşadıkları coğrafyadan, siyasi, demografik, sosyal ve ekonomik sebepler nedeniyle farklı bir coğrafyaya yerleşmesini ifade etmektedir (Çakır, 2011: 131; Demir, 2022a: 132). Göçlerin sebepleri, göçlerin yönü, mesafesi ve temel dinamikleri gibi değişkenler değerlendirildiğinde göçleri; iç göç ve dış göç olarak tasnif edebilmek mümkündür. Göç, sadece bir yer değiştirme olayının ötesinde, insan- doğa, insan-mekân ilişkilerini etkileyen ve çeşitlendiren bir değişim sürecidir (Yalçın, 2004: 12). Sosyal hareketlilik, topluma nüfus hareketliliği ve dinamizm kazandıran bir süreçtir. Bu dinamizm, insani ve ekonomik kalkınmanın, kültürel etkileşimin ve toplumsal değişimin temelini oluşturmaktadır. İç göçler ve dış göçler sayesinde toplumsal değişim farklı coğrafyalara, bölgelere, kıtalara yayılabilmekte, insan-üretim ilişkileri, insan-mekân ilişkisi de farklı bir boyuta taşınabilmektedir (İçduygu & Ünal, 1998: 38; Aygül & Demir, 2020: 128). Göç hareketliliği, modernleşmeyi simgelemekle birlikte, kırsal toplumdan, kent toplumuna, ekonomide tarım toplumundan, sanayi toplumuna geçişi, ulus devlet ve vatandaşlık bilincinin gelişmesini, teknolojik ilerlemeyi kapsayan değişim ve dönüşüm sürecini simgelemektedir (Tekeli, 2008: 20, 23). Sosyal hareketlilik, sadece belli bir zaman için bir ya da birden çok insan topluluğunun sadece coğrafi olarak yer değiştirmesi değil, beraberinde sosyal, kültürel, ekonomik bir çeşitliliği ve toplumsal değişimi de içerisinde barındıran bir dönüşüm süreci olmuştur. Bu yönüyle göçler, köklü bir medeniyet inşa etme sürecinin basamağını oluşturmaktadırlar. İnsanlık tarihinin tecrübe ettiği sosyal, siyasi ve ekonomik değişimler göçlerin yönünü, zamanını, yerini, karakterini tayin etmesi bakımından önem arz etmektedir. Örneğin, endüstrileşme döneminin ortaya çıkması, ulus-devlet yapılarının güçlenmesi gibi etkenler nüfusun hareketliliğini tetiklemiştir (Castles ve Miller: 2008: 8).

Göçle birlikte toplumların dokusu, ekonomik faaliyetleri, yaşam biçimleri şekillenebilmektedir. Göçün birbiriyle bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunan ve toplumsal yapıyı oluşturan kurumları, ekonomik faaliyetleri ve siyasi kültürü etkileyen bir işlevi olduğu düşünülmektedir. Göçler yaşam formunu, değerler sistemini, üretim biçiminde değişim ve dönüşümlere sebep olması yönüyle de insan hayatına yeni bir heyecan ve anlam kazandırmıştır (Balcıoğlu, 2007: 58). Göç, insanların biyolojik bir varlık olarak yer değiştirmesi, kendilerine yaşamak veya çalışmak için yeni mekânlar bulmasından öte bireylerin ve toplumların yeni kimliklere ve yeni toplumlara açılması demektir. Göçü bu kadar önemli kılan, göçün tüm zamanların gündemi haleni gelebilme potansiyeli ve dinamik yapısıdır. Göçü toplumsal bir sorun haline getiren unsur, göçlerin insanı konu edinmesi ve bireysel trajedileri yansıtan yapısıdır. Göç eden insanlar sadece eşyalarını değil, mesleklerini, kabiliyetlerini, tecrübelerini, sosyal ve ahlaki alışkanlıklarını, tüketim kalıplarını, aile yapılarını, geleneklerini, dillerini, inançlarını da yanında götürmektedirler (Doğan, 2018: 13; Uslu, 2018: 820; Demir, 2022d: 78).

Göçe anlamını veren temel unsur kültür olgusudur. İnsan yaşamını kapsayan toplumsal kurumlar ve yaşam alanlarında insan aklının ve yeteneklerinin olgunlaştırılması, geliştirilmesi anlamını taşıyan kültür kavramı, kültürel faaliyetler, sanatsal, dinsel, dil ve iktisat gibi geniş bir alanı kapsamaktadır (Thompson & Hickey, 2005: 56). Browne (2005: 5) bir toplumun yaşam biçiminin oluşmasını sağlayan dil, sembol, yetenek, bilgi, toplumsal rol ve inanç gibi unsurların kültürü meydana getirdiğini, kültürün nesilden nesle kültürleşme ile aktarıldığını belirtmiştir. Gündelik yaşam pratiklerini etkileyen göç olayı kültür değişmesini ifade etmektedir. Kırsaldan, kente ya da büyükşehirlere uzanan yolculuk bireylerin sosyal alışkanlıklarını, yaşam biçimlerini, kıyafetlerini, mesleklerini, tüketim alışkanlıklarını ve boş zaman değerlendirme faaliyetlerini değiştirebilmektedir. Dolayısıyla göç ve kültür arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Göç, insan topluluklarını yeni yaşam alanlarına taşıyan toplumsal bir olay olduğundan bireylerin ya da toplumların benliklerinde, toplumsal hafızalarında değişikliklere sebep olabilmektedir (Erman, 2002: 17; Demir, 2022c: 268).

Kimlik en sade haliyle insanların kendilerini nasıl gördükleri, nasıl tanımladıklarıdır (Bilgin, 1999: 5). Toplumsal hareketlilik ve göç gibi toplumsal eylemler bireylere kimlik edinme ihtiyacı sunabilmektedir. Bu yönüyle göçler insanları yeni kuşaklara, yeni kimliklere ve yeni yaşam desenleriyle buluşturabilmektedir (Browne, 2005: 5). Siyaset bilimci ve sosyologların üzerinde çalıştığı kimlik; etnik, ırk, toplumsal cinsiyet, din ve kültürel bileşenleri bulunan bir kavramdır. Latince “idem” kökünden türeyen kimlik kavramı, benzer özelliklere sahip olanlar anlamında kullanılırken zaman içinde benzer karakteristiklere sahip olanlar ve farklılıkları ortaya çıkaran bir içerik kazanmıştır (Buckingham, 2008: 1). Göçle beraber bireyler farklı dinsel, kültürel, etnik ve siyasi kimlikler kazanabilmektedir. Orhan Pamuk'un *Kafamda Tuhaflık* adlı romanı 1969 yılında Konya'nın Beyşehir İlçesi, Cennetpınar Köyü'nden İstanbul'a göç etmiş Mevlut Karataş'ın kültür ve kimlik çatışması bağlamında iyi bir örnektir. Nitekim muhafazakâr ve milliyetçi bir dünya görüşüne sahip insanların yaşadığı Duttepe gecekodu bölgesinin yanında komşu Kültepe gecekodu bölgesinde yaşayan Tunceli, Bingöl, Sivas, Erzincan ve Tokat gibi illerden gelmiş Alevilik inancını benimsemiş ve sol görüşlü insanlar bulunmaktadır. Her iki gecekodu bölgesinin ramazan ayları pratikleri, ibadetleri, bayramları, çocuklara isim koyma gelenekleri ve ritüelleri farklıdır. Duttepe ve Kültepe gecekodu bölgesinde yaşayan insanların ortak özellikleri göçmen olmaları, farklı kimliklere, farklı yaşam biçimlerine ve inançlara sahip olabilmeleridir.

Kültürlerin ve değerler sisteminin taşınmasını sağlayan sosyolojik hadise, göç alanlar, göçü verenler, göçe tanıklık edenler, göç eden bireyler gibi çok taraflı toplumsal aktörleri ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin M.Ö. 2000'li yıllarda izlerine rastlanan Aramiler, göç hareketleri yoluyla sosyal, ekonomik ve kültürel yönden Doğu ve Güney Doğu Anadolu'yu, Doğu Akdeniz Uygarlıklarını, Mezopotamya'yı büyük ölçüde etkilemişlerdir. Böylelikle Aramice Ortadoğu'nun en yaygın dillerinden birisi haline gelmiştir (Bülbül, 2014: 221). Aynı şekilde kavimler göçüyle Avrupa ve Akdeniz Havzasının etnik, demografik, kültürel, dini, siyasi yapısı makro düzeyde değişikliğe uğramıştır. Avrupa'ya göç eden Cermen kavimlerinde putperestlik temelli pagan inancı mevcutken, kavimlerin büyük çoğunluğu zamanla Hristiyanlık inancını benimsemiştir (Tural, 2020: 320; Demir, 2022b: 226).

Dolayısıyla göç hareketlerinin ve toplumsal değişimin toplumsal kurumlara, toplumsal belleğe ve edebiyata sirayet etmesi kaçınılmaz olmuştur. Göçmenlerin sosyal hareketlilikleri neticesinde konut, meslek, eğitim, aidiyet, kimlik ve yabancılaşma gibi sorunları edebiyata konu olmuştur (Cengiz, 2010: 190). Yapılan göçler, toplumsal hayat açısından yeni bir iletişim ve sosyal ağlar inşa edebilmektedir. Bu bağlamda edebiyatın üstlendiği işlevsel rol büyük bir önem arz etmektedir. Örneğin Amerikalı yazar John Steinbeck “Gazap Üzümleri” isimli yapıtında 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının toplumsal etkilerini, California'ya göç eden Avrupa'dan göç etmiş ve ikinci kez göç tecrübesi yaşayan bir ailenin penceresinden değerlendirmiştir. Böylece 1939 yılında yayımlanan yapıtın ardından küresel okuyucu kitlesi, edebiyat aracılığıyla yaşanan toplumsal ve siyasal

hareketlilik sürecinden haberdar olmuştur. Göç gibi zengin bir sosyolojik malzeme sunan toplum bilimleri, Türk halk şiirine, atasözlerine, Türk destanlarına ve romanlara konu olmuştur. Edebiyat, yazılı ve sözlü olarak dil ile anlamını bulan toplumsal bir kurum olduğundan göçe konu olan bireysel ve toplumsal göç öyküleri, acılar, tecrübeler ve yaşanmışlıklar edebi yapıtlarla anlatılmıştır (Şatıroğlu, 2012: 173). Örneğin Orhan Kemal'in 1954 yılında yayımlanan *Bereketli Topraklar Üzerinde* isimli yapıtıyla işsizlik ve yoksulluk sebebiyle Orta Anadolu'dan Çukurova'daki pamuk tarlalarına ve fabrikalarına mevsimlik işçi olarak göç eden insanların göç deneyimleri, tarım ekonomisinin ortaya çıkardığı toplumsal ve ekonomik sorunlar anlatılmıştır. Adalet Ağaoğlu tarafından 1976 yılında kaleme alınan *Fikrimin İnce Gülü* isimli yapıtta 1975 yılında Almanya'dan memleketi Eskişehir'in Ballıhisar Köyü'ne yolculuk yapan Bayram'ın Edirne Kapıkule sınır kapısından girişi ve yaşadıkları anlatılmıştır. Bir göç romanı olan *Fikrimin İnce Gülü* göç, yalnızlık, yabancılaşma ve kültür çatışmaları gibi temaları içermektedir (Ağaoğlu, 1976).

Türk dili ve edebiyatında Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* (1982), *Sessiz Ev* (1983), *Kar* (2002), *Masumiyet Müzesi* (2008), *Kafamda Bir Tuhaflık* (2014) isimli yapıtları göç ve göçün doğurduğu toplumsal sorunları konu edinmesi açısından oldukça zengin bir veri seti sunmaktadır. Yapıtlarında göç, hemşerilik, sığınma ve iltica, yabancılaşma, gecekondulaşma, kentleşme mekânsal kümelenme ve kimlik çatışması gibi temaları işleyen Pamuk, göç ve göçün doğurduğu toplumsal sorunları entelektüel tecrübesiyle tahlil ederek içerik ve anlam bakımından Türk edebiyatına büyük katkı sağlamıştır.

1. Göçe İten Sebepler

Orhan Pamuk'un yapıtlarında göç konusu genellikle kırsaldan ya da küçük şehirlere büyük şehirlere ve yurt dışına farklı sebeplerle ortaya çıkabilmektedir. Göç ve göçün doğurduğu gecekondulaşma, aşırı kentleşme, yoğun trafik sorunu, yabancılaşma, etnik ve mekânsal kümelenme, ötekileştirme ve statüko gibi toplumsal sorunları derin gözlem tekniği ve psikolojik tahlilleriyle yansıtan yazar, göçü toplumsal ve ideolojik boyutuyla incelemiştir. Pamuk'un ilk yapıtı *Cevdet Bey ve Oğulları*, Cevdet Bey'in annesinin hastalığı ve kardeşlerinin daha iyi bir gelecek sahibi olabilmesi için Cevdet Bey'in babasının memuriyetten istifa ederek İstanbul'a göç etmesiyle başlamıştır (Pamuk, 2016). Sosyal ve ekonomik motivasyonlu bir göç olayı ile başlayan roman, kent yaşamına uyum sağlama, kapitalistleşen bir ekonomik yapı ve bu bağlamda sosyal ve kültürel alışkanlıkları çeşitlenen bir aile yaşamını konu edinmektedir.

İstanbul'a göç ettikten sonra Haseki'de oduncu dükkânı açan Cevdet Bey'in babası kısa bir süre sonra vefat edince Cevdet Bey, babasının mesleğini devam ettirerek odunculuk yapmaya başlamıştır. Bir süre sonra Nalburcu dükkânı açarak işlerini büyüten Cevdet Bey, kısa zamanda sermaye biriktirmeye başlamıştır. Yapıtın ikinci bölümünde Cevdet Bey'in oğlu Refik'in arkadaşı Ömer'in ekonomik sebeplerle Erzincan'ın Kemah ilçesine göç etmesinden bahsedilmiştir. Ömer, ebeveynleri vefat ettikten sonra İngiltere'de mühendislik okumuş, yüksek lisans yapmış, mevki ve makam hırsıyla yanıp tutuşan birisidir. Devletin demiryolu inşaatını yaptığını öğrenen Ömer, kısa zamanda zengin olma arzusuyla çalışmak için İstanbul'dan Erzincan'a göç etmiştir (Pamuk, 2016: 121, 123). 1905 ve 1970 yılları arasında İstanbul Nişantaşı'nda yaşayan bir ailenin üç kuşağının sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını yansıtan yapıt, İttihat ve Terakki Partisi, 1930 ve 1950'li yılların toplumsal ve ekonomik hayatı hakkında bilgiler vermektedir (Parla, 2018: 10, 12). Işıkçı ailesinin yaşadığı Nişantaşı ve çevresini betimleyen yazar, göç, kültür ve kimlik ilişkisini yaşam biçimi, karakterlerin sosyal ve ekonomik profilleri ve mekanlar üzerinden kurgulamıştır. Haseki'den Aksaray'a göç etmek, sosyo-ekonomik düzeyi diğer yerleşkelere göre daha elverişli olan Nişantaşı, Beyoğlu tarafından konut satın almak, Nalburculukla uğraşan Cevdet Bey'in torunu Ahmet Işıkçı'nın ressam olmak arzusu farklı bir kimlik edinme ihtiyacının yansıması kabul edilebilir.

Tablo 1: *Orhan Pamuk'un Yapıtları ve Göç İlişkisi*

Yapıt	Erkek Karakterler	Kadın Karakterler	Göç Etme Sebepleri	Göç Eden Karakter	Göç Edilen Yer
Cevdet Bey ve Oğulları	Cevdet Bey, Osman, Refik, Ömer, Muhittin, Nusret, Ziya, Muhtar Bey	Nigân Hanım, Ayşe, Perihan, Nermin	Sağlık Sorunları ve ekonomik sebepler	Cevdet Bey ve ailesi, Refik'in arkadaşı Ömer	İstanbul, Erzincan
Sessiz Ev	Selahattin Darvinoğlu, Doğan Darvinoğlu, Recep, Faruk Bey, Metin, Hasan, İsmail	Büyükhanım (Fatma), Nilgün	Siyasi Sürgün, Selahattin Darvinoğlu'nun siyasi faaliyetleri sebebiyle	Selahattin Bey ve Eşi Fatma Hanım	Gebze, Cennethisar Köyü
Kar	Ka (Kerim Alakuşoğlu), Tiyatrocu Sunay Zaim Bey, Muhtar, Lacivert, Turgut, Zeki, Necip, Orhan	İpek, Kadife, Hande, Tiyatrocu Funda Hanım	Siyasi Sürgün, Almanya'ya iltica talebi	Kerim Alakuşoğlu (Ka)	Almanya
Masumiyet Müzesi	Kemal, Feridun, Zaim, Mehmet, Osman, Şoför Çetin Efendi, Tarık	Füsün, Sibel, Nesibe Hala, Nurcihan, Papatya	Siyasi sebepler, Nüfus Mübadelesi	Rumlar	Yunanistan
Kafamda Bir Tuhaflık	Mevlut Karataş, Mustafa Bey, Ferhat, Korkut, Süleyman	Semiha, Vediha, Melahat, Rayiha	Ekonomik motivasyonlar (işsizlik, yoksulluk)	Mevlut Karataş	İstanbul

Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev* yapıtında Doktor Selahattin Darvinoğlu'nun siyasi düşünceleri sebebiyle dönemin İttihat ve Terakki yönetimi tarafından tehdit edilerek sürgüne zorlanması, Gebze'nin Cennethisar kasabasına göç etmesi olayların başlangıcı olmuştur. Selahattin Bey, eşi Fatma Hanım'a hitaben;

“Artık İstanbul'da oturmayacağız Fatma, bugün beni Talat Paşa çağırdı ve böyle dedi: Doktor Selahattin, sen İstanbul'da oturmayacaksın ve siyasetle uğraşmayacaksın! Dedi bana namussuz herifi; yok dediğim dedik, ben çok kahramanım diyorsan, dedi, seni de ötekilerle birlikte Sinop hapishanesine ilk gemiyle yollayalım istemezsin herhalde, ne yapalım, bizimle çok uğraştın, partiye atıp tuttun, ama akli başında bir adama benziyorsun, mantıklı ol, evliymişsin, doktorsun, iyi bir mesleğin var, dünyanın her yerinde rahat bir hayat yaşayacak kadar para kazanabilirsin, Fransızca'nız nasıldır azizim?” (Pamuk, 2014a: 22).

Selahattin Bey'in siyasi sebeplerle göçe zorlanmasının etkileri Gebze'nin Cennethisar Kasabası'nda da devam etmiştir. Allah'ın varlığını reddeden ve muayenehanesine gelen halkı aşağılayan, dindar olduğu için eşine sürekli hakaretlerde bulunan Selahattin Bey'in bu tutumu çevre sakinlerince fark edilince herkes onun evinden ayağını çekmiştir. Bu sebeple muayenehanesine müşteri bulamayan Selahattin Bey, ekonomik sorunlar yaşamış ve bir süre sonra eşinin altınlarını satmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2014a: 67). Doktor Selahattin Darvinoğlu (1881-1942) siyasi sebeplerle ittihatçılar tarafından sürgüne gönderilmiş bir Osmanlı aydınıdır. Selahattin Bey, pozitivist, bilimin ve aklın üstünlüğünü benimsemiş, inancı zayıf bir adamdır. Görücü usulüyle 16 yaşında bulunan Fatma Hanım'la evlenmiş Selahattin Bey, siyasetle içli dışlı bir kimsedir. 48 ciltlik ansiklopedi yayımlayarak (daha sonra 54 cilde çıkarmıştır) Doğu Medeniyeti dünyasına katkıda bulunmak isteyen Selahattin Bey'in eşi Fatma Hanım'dan Doğan (1915-1967) isminde bir oğlu bulunmaktadır (Pamuk, 2014a: 59, 62). 1980 yılı Temmuz ayının bir haftasını kapsayan zaman örgüsünün içinde Pamuk, 1980 askeri darbesi öncesi oluşmuş siyasi ve toplumsal iklimi iç monolog ve psikolojik yönleriyle tahlil etmiştir. Yapıtın konusu 1980 askeri darbesi öncesinde toplumdaki siyasi kampaşma, kargaşa ve toplumsal ayrışmalarla yakından ilgilidir.

Orhan Pamuk'un 2006 yılında Nobel edebiyat ödülünü kazanmasında pay sahibi olan *Kar* yapıtı 1990'lı yıllarda Türkiye'den Almanya'ya siyasi iltica ve göçle başlamıştır. 1980 askeri darbesinin ardından oluşan toplumsal baskı sebebiyle Almanya'dan sığınma talep eden Kerim Alakuşoğlu (Ka), on iki sene Almanya'da sürgün hayatı yaşadktan sonra annesinin ölümü üzerine Frankfurt'tan İstanbul'a geri dönme kararı almıştır. "Ka Almanya'daki ilk yıllarında halde hamallık, ev taşımacılığı. Türklere İngilizce öğretmenliği, boyacılık gibi işler yapmış, kendisini resmen "siyasal sürgün" olarak kabul ettirip "mülteci maaşı" almaya başladıktan sonra bu işleri bulduğu Türk halkevi çevresindeki komünistlerden kopmuştu." (Pamuk, 2017: 235-236). Ka, göç ettiği Almanya'da sosyal ağlar yardımıyla hayata tutunmaya çalışmış, bireysel kabiliyetleri ve mesleki bilgisıyla bulunduğu mekâna adapte olmaya çalışmıştır. Göçmenlik psikolojisinin derin izlerini taşıyan Ka'nın Türk kökenli ailelerin çocuklarına İngilizce dersi vermesi, yeri geldiği vakit çok fazla bilgi ve donanım gerektirmeyen daha çok göçmenlerin yapmış oldukları hamallık, ev taşımacılığı ve boyacılık gibi işler yapmış olması göç ve kültür açısından anlamlı görünmektedir.

Ka, İstanbul'a döndüğü vakit *Cumhuriyet Gazetesi*'nde çalışan arkadaşının isteği üzerine Kars'ta intihar eden başörtülü kızların intihar sebeplerini incelemek ve yerel seçimlerde oyları yükselen Refah Partisi'nin (RP) yükselen oylarının sebeplerini araştırmak üzere Kars'a gitmiştir. Yapıtın ana karakteri Kerim Alakuşoğlu, kendisine ismi ve soy ismiyle hitap edilmesinden haz almadığı için isimlerinin kısaltması olan (Ka) ile hitap edilmesini isteyen birisidir. İstanbul, Nişantaşı'nda orta sınıf bir ailenin oğlu olan Ka, cumhuriyetçi ve seküler dünya görüşünü benimsemiş, inancı zayıf bir kimsedir (Pamuk, 2017: 10, 24). Orhan Pamuk'un İstanbul'daki azınlıklar ve göç temasına değindiği diğer yapıtı *Masumiyet Müzesi*'dir. 2008 yılında yayımlanan *Masumiyet Müzesi*'nde bir aşk hikâyesinin dışında Türkiye'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik geçmişi, azınlıklar, Rumlar, nüfus mübadelesi, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türk sinema kültürü ve İstanbul'a çalışmak amacıyla göç eden Kürtler hakkında bilgiler verilmiştir (Yaşar, 2013: 388; Demir, 2021a: 307). *Cevdet Bey ve Oğulları* yapıtında Cevdet Bey'in ticaretle uğraşan zengin Yahudi ve Rum Tüccarlarla alışverişlerinden bahseden Pamuk, *Masumiyet Müzesi*'nde aynı temaya duyarlılık göstermiş, Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sonucu İstanbul'da yaşayan çok sayıda Hristiyan Rum'un Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldığını anlatmıştır. Hatta yapıtta Yunanistan'a göç eden Rumlardan boşalan çok sayıda bina ve işyerlerine izinsiz olarak doğudan göç eden Kürt ailelerin yerleştiklerinden bahsedilmektedir (Pamuk, 2008: 321).

Beyoğlu, Taksim, Nişantaşı ve Galata'yı anlatan Pamuk, göçlerle birlikte İstanbul'un nüfusunun oldukça arttığını, mahallelerin kalabalık olduğunu aktarmaktadır. "İstanbul son on yıl içinde öylesine büyümüş, yangınlar ve yeni inşaatlarla öylesine değişmiş ve göçlerle dar sokaklar öylesine kalabalıklaşmıştı ki, sık sık yolumuzu kaybeder, sonra ancak bulurduk." (Pamuk, 2008: 288).

Pamuk'un kurguladığı karakterler üzerinden göçlerle birlikte işsizlik, yoksulluk, gecekondulaşma, kente aidiyet ve yabancılaşma gibi sorunları vurguladığı yapıtında etnik ve mekânsal kümelenme, aidiyet, kimlik olgularından sıkça bahsedilmiştir. "Mahalle kalabalığı çeşitliydi: Galata'da limanda işçilik yapanlar, Beyoğlu'nda ara sokaklarda küçük dükkânları, lokantaları işletenler ve garsonlar, Tophane tarafından yayılarak gelen Çingene aileleri, Tuncelili Alevi Kürt aileleri, bir zamanlar Beyoğlu'nda, Bankalar Caddesi'nde kâtiplik yapan Rum, İtalyan, Levanten ailelerin fakir düşmüş çocukları ve torunları... (Pamuk, 2008: 320).

Kafamda Bir Tuhaflık isimli yapıtta Orhan Pamuk'un göç sorununu detaylıca ele almıştır. 1957 yılında Konya'nın Beyşehir İlçesi Cennetpınar Köyünde dünyaya gelen Mevlut Karataş'ın göç hikâyesinin anlatıldığı yapıtta, göç ve toplumsal değişme yapıtın temel unsurlarıdır. Yapıtta, Mevlut Karataş'ın Konya'dan İstanbul'a ekonomik sebeplerle göç etmesi ve hayata tutunma çabası derin bir gözlem ile betimlenmiştir (Pamuk, 2014b: 45). *Kafamda Bir Tuhaflık*, toplumsal bir sorun olarak kırsaldan kente göçleri yansıtan bir yapıt olmasının yanı sıra kentlere göç etmiş insanların işsizlik, yoksulluk, barınma sorunu sebebiyle gecekondulaşma, çarpık kentleşme, mekânsal gettolaşma ve yabancılaşma gibi sorunlarına ortaya koyması bakımından önemlidir (Güngör, 2015: 119, 125). Duttepe ve Kültepe isimli iki gecekondulu semtinin anlatıldığı yapıtta, Mevlut küçük yaşına rağmen göç sürecini deneyimlemiş, 1970'li yılların sosyal, siyasi ve ekonomik hayatının etkilerini yansıtmıştır. Boza ve yoğurt satan Mevlut, okul hayatında başarı sağlayamamış kendisini 1970'li yılların mezhep ve ideoloji kavgaları içinde bulmuştur. Kültepe semti, Bingöl, Dersim, Erzincan, Tokat ve Sivas gibi şehirlerden gelen, daha çok alevi kültürünü benimsemiş insanların yaşadığı bir yerdir. Kültepe'de Yurt adını taşıyan kahvede sol görüşlü gençler ile Duttepe semtinde Memleket Kahvesi'nde sağ görüşlü ve milliyetçi gençlerin kavgaları meşhurdur (Lidar, 2015: 105, 106). Ramazan ayları, bayramlar, komşuluk ve akrabalık ilişkileri, aile yapısı, evlilikler, gelenek ve görenekler, meslekler, gecekondulu ve varoş kültürünün betimlendiği yapıt, göç ve göçün doğurduğu toplumsal sorunları yansıtmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Göçler sebepleri ve sonuçları itibariyle Sosyoloji, Psikoloji, Demografi, Coğrafya, İktisat, Antropoloji ve Siyaset Bilimi gibi birçok disiplinin inceleme alanına girmektedir. Göç edenler, göçü alanlar, sivil toplum kuruluşları, kamu kuruluşları, göçü verenler olarak çok taraflı toplumsal aktörler oluşturmaktadırlar. Toplumsal yaşamın her alanına etki eden göç hadisesinin yansımalarını edebi yapıtlarda görebilmek mümkündür. Çalışmada, 2006 yılında Nobel edebiyat ödülünü kazanan ilk Türk yazar Orhan Pamuk'un yapıtlarında göç temasının nasıl işlendiği araştırılmıştır. Çalışmanın amacı, yazarın göçe nasıl bir anlam yüklediğini, göçlerin sebepleri ve sonuçlarının neler olduğu tespit edebilmektir. Bu bağlamda Pamuk'un yapıtlarında göç sürecinin nasıl inşa edildiği, göçle birlikte toplumsal ve kültürel hayatta meydana gelen gelişmelerin neler olduğu, göç-mekân ve göç-kimlik ilişkisinin nasıl kurgulandığı araştırılmıştır. Araştırma makalesi, Orhan Pamuk'un yapıtlarında göç temasını bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirmekte, bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, doküman incelemesi veri toplama tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusuna uyumlu olan veri setlerinin belirli bir amaç doğrultusunda analiz edilmesidir. Doküman analizi, birebir yüz yüze iletişim yerine çok kısa bir süre içinde birçok görsel, yazılı, sözlü, duyuşsal ve görsel dokümanların incelenmesi açısından maliyet ve zaman açısından büyük tasarruf sağlamaktadır (Owen, 2014: 6, 11; Demir, 2021b: 323). Bowen (2009: 27) doküman analizinin derinlemesine görüşme (deep interview), katılımlı gözlem gibi veri toplama tekniklerine kıyasla bağımsız ve hızlı bir biçimde veri toplama imkânı sağlayan yaygın bir araştırma tekniği olduğunu belirtmiş, incelenen kaynakların gerçek olup olmadıkları, bilgilerin doğru olup olmasının bir dezavantaj sağladığını ifade etmiştir. Yapıtta Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları*, *Sessiz Ev*, *Kar*, *Masumiyet Müzesi* ve *Kafamda Bir Tuhaflık* isimli yapıtlarında yer alan göç ve göçle ilintili

kavramlar, sebepler ve sonuçlar doküman analizi yoluyla tespit edilmiş ve anlamlarına göre ayrılmıştır. Veriler göçlerin sebepleri, göç eden karakterler, göç edilen mekânlar bağlamında sınıflandırılmıştır.

Araştırma verilerinin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel veri analiz tekniklerinden birisi olmakla beraber araştırma konusuyla ilgili verilerin önceden tasarlanmış olan kavramlara, temalara göre yorumlanması ve değerlendirilmesini ifade etmektedir. İçerik analizine kıyasla daha yüzeysel kalan betimsel analiz tekniği, aynı anlamı ya da biçimi ifade eden birimlerin bir araya getirilmesi ile kavramların ortaya çıkarılması, kavramların sınıflandırılarak temalara ulaşılması ve verilerin işlenmesi demektir. Dolayısıyla çalışmada Orhan Pamuk'un yapıtlarında göç ve göçle ilgili kavramlar, anlamlarına göre sınıflandırılmış, göç-mekân, göç, kültür ve kimlik bağlamında sosyolojik olarak derinlemesine yorumlanmış ve özetlenmiştir.

2.1. Göç ve Öteki Kimliğin İnşası

Göç, toplumsal değişimin anahtar kavramlarından birisidir. Göçle birlikte sadece eşyalar ve evler taşınmamakta aynı zamanda sosyal bir varlık olarak insanların toplumsal alışkanlıkları, gündelik yaşamları, gelenek ve görenekleri, anlam ve semboller dünyası, toplumsal, dini ve etnik kimlikleri farklı mekânlara taşınmaktadır (Bauman, 2018). Göç hareketleri ile birlikte en çok tartışılan kavramlardan birisi göç, kültür ve kimlik ilişkisi olmuştur. Kimlik kavramı son zamanlarda akademik camiada sıkça tartışma konusu olan, belirsiz ve kaygan bir terimdir. Siyaset bilimci ve sosyologların üzerinde çalıştığı kimlik; etnik, ırk, toplumsal cinsiyet, din ve kültürel bileşenleri bulunan bir kavramdır (Buckingham, 2008).

Bireysel ve kolektif kapsayıcılığı bulunan kimlik, benzerlikleri, farklılıkları vurgulamaya yarayan bir olgu olmakla beraber, biz ve onlar, bize ait olanlar ve ait olmayanları anlamayı sağlamaktadır. Fearon'a (1999) göre kimlik, kolektif olarak bir sosyal gruba özgü sosyal ve kültürel alışkanlıkları kapsayan, o toplumu diğer toplumlardan ayıran ve sosyal olarak inşa edilen normlar olarak ifade edilebilmektedir. Politik eylemleri açıklamaya yardımcı olan kimlik, var olma, sosyal ve ahlaki alışkanlıkları aktarma aracı görevi görmektedir. Bu bağlamda kırsaldan kente, kentten kente ya da ulus ötesi biçimlerde gerçekleşen göç hareketlilikleri menşe ve hedef mekânlar arasında yeni etkileşimlerin, yeni kültürel kimliklerin, yeni semboller dünyasının inşasında önemli işlevler üstlenebilmektedir. Ian Chambers (2014); *Göç, Kültür, Kimlik* isimli yapıtında göçlerle birlikte kent mekânının fiziksel ve kültürel bağlamda değişikliğe uğrayabileceğini, göçlerin kent kültürünü ve homojen kimlik kurgularını aşındırabileceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda göçlerle beraber dillerin, kimliklerin, toplumsal değerlerin melezleşebileceğini anlatan Chambers (2014) toplumsal hayatta çok kültürlülük anlayışının yaygınlaştığını ve bu anlayışın modern (ulus) devlet yapılarının altını aşındırdığını anlatmıştır. Göçler, insanların yeni mekânlarında karşılaştıkları olgulara, nesnelere, eşyalara, bireylere attıkları anlamları ve bu anlamları temsil eden sembollerini içeren toplumsal bir süreç olarak değerlendirilebilmektedir. Bauman (2018), *Kapımızdaki Yabancılar* isimli yapıtında göçün doğasında çatışma olduğunu, göçmenlerin göç ettikleri mekânlarda ana kültürel olgu ile rekabet halinde bulunduğunu ve sürekli öteki olarak dışlanmaya ve ayrıştırmaya maruz bırakıldıklarını belirtmektedir. Ayrıca göçmenlerin bu ötekileştirme ve dışlanma ile nasıl mücadele edebileceği konusunda bilgi sahip olmadıklarını ifade eden Bauman (2018), biz ve onlar (ötekiler) kimliklerinin üretildiği bir toplumda yabancı ve göçmen düşmanlığı, ırkçılık eğilimlerinin artacağını aktarmıştır. Dolayısıyla ana kültürel olguya temas eden, bu olguyla rekabet halinde bulunan ve çatışan bir göçmen kimliğinin toplumsal uyumun sağlanması, toplumsal istikrar ve güvenliğin tesis edilmesinde bir bariyer görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. *Sığınmacı Devrimi* isimli yapıtında Marc Engelhardt (2020) uluslararası toplumun asıl sorununun göçlerle mücadele etmek değil, devlet güvenliğinin ve sınır rejimlerinin korunması için yürütülen bir mücadele olduğunu vurgulamıştır. Engelhardt (2020) Ortadoğu'dan Doğu Asya'ya kadar dünyanın pek çok ülkesinde

sığınmacıların yerleştikleri ülkelerde ya da barındıkları kamplarda toplumsal uyum sorunu yaşadıklarını belirtmiştir.

Orhan Pamuk'un yapıtlarında sosyal bir mesele olarak göç teması, kimlik çatışması, mekânsal kümelenme, segregasyon (ayırışma), dışlanma ve ötekileştirme toplumsal olgularla ilişkilendirilmiştir. *Cevdet Bey ve Oğulları* yapıtında eşinin sağlık sorunları sebebiyle İstanbul'a göç eden Cevdet'in babası, Haseki'de bir oduncu dükkânı açmış ve ailesiyle buraya yerleşmişlerdir. Nitekim yapıtın anlatıldığı 1900'lü yıllarda orta ve orta alt grup sınıfın yaşadıkları bir semt olan Haseki'nin seçilmesi tesadüf görünmemektedir. Pamuk'un *Masumiyet Müzesi ve Kafamda Bir Tuhaflık* yapıtlarında anlatılan Nişantaşı, Bebek, Ortaköy, Beşiktaş ve Üsküdar gibi mekânlar yerine İstanbul'a yeni göç eden bir ailenin çoğunlukla barındığı Haseki'yi (Fatih) tercih etmesi göç ve mekânsal kümelenme ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Cevdet Bey'in ticari faaliyetleri sayesinde zamanla dükkânını Aksaray'a sonra Sirkeci'ye taşımaya niyetinde Nişantaşı'nda bir ev alarak burada bir apartman yaptırmaya bu durumu doğrular niteliktedir.

Nitekim Haseki ve Vefa gibi semtler muhafazakâr bir hayatın değerlerini temsil eden mekânlar değil Nişantaşı, Batılı, dünyevi değerleri daha fazla ön planda tutan insanların yaşadığı bir mekândır. Dolayısıyla Cevdet Bey'in Haseki'den Nişantaşı'na yönelmesi göçmen algısından kurtulmak, göçmenlerin yaşadığı mekândan uzaklaşarak yeni bir kimlik edinme arzusu olarak okunabilir. *Sessiz Ev* yapıtında siyasi görüşleri sebebiyle dönemin İttihat ve Terakki yönetimi tarafından İstanbul'dan göç etmeye zorlanan Doktor Selahattin Darvinoğlu'nun deneyimlediği öteki kimliği farklılık arz etmektedir. Siyasi sürgün olarak Gebze'nin Cennethisar Kasaba'sına göç etmek zorunda bırakılan Doktor Selahattin Bey, dışarıdan göç eden bir yabancı olarak değil Kasaba'da evine tedavi için gelen insanların inancıyla dalga geçmesi, onlarla alay ederek küçümsemesi sebebiyle yerel halk tarafından dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Cennethisar 1900'lü yılların başında kırsal ve muhafazakâr değerleri benimsemiş insanların yaşadığı bir mekândır. 1980'li yıllarda ise tatil beldesi olarak ön plana çıkmış mekân, İstanbul'da yaşayan ve zengin ailelerin hafta sonları tercih ettiği bir belde olmuştur. Pamuk'un *Kar* yapıtında göç ve öteki kimliğin inşa edilmesinin izleri görülebilmektedir. 1990'lı yıllarda siyasi düşünceleri sebebiyle Almanya'dan iltica talep eden Kerim Alakuşoğlu (Ka) Almanya, Frankfurt'ta Türkiye Halkevi Derneği Şubesi ve Komünist grupların yardımlaşma ve dayanışması iş bulabilmiştir. Sosyal ağlar, hemşeri dernekleri sayesinde iş ve barınma sorununu çözebilen Ka, çok fazla bilgi ve deneyim gerektirmeyen, yerel halkın yapmak istemediği, kirli, riskli işler olarak görülen ve çoğunlukla göçmenlerin icra ettiği hamallık, ev taşımaları, boyacılık ve seyyar satıcılık gibi işler yapmıştır (Pamuk, 2017). Ka, bir süre sonra siyasi sürgün olarak Almanya hükümeti tarafından kabul görünce maaşa bağlanmış ve ekonomik olarak rahatlamıştır. Ka, doğal olarak göçmenlerin yaptıkları işleri yapmış, göçmenlerin yaşadıkları semtlerde barınmıştır. Dolayısıyla kendi kültürel kimliğini Almanya'da inşa etmeye çalışan Ka, Türk ailelerin çocuklarını İngilizce dil eğitimi vermiş, sosyal iletişim ağı vasıtasıyla kültürel ve ekonomik sorunlarını aşmaya çabalamıştır. Ka, Almanya'da evlenmemiş, kendi gelenek ve göreneklerini taşıyan, sosyal alışkanlıklarını temsil eden bir Türk kızı ile evlenme düşüncesiyle Türkiye'ye geri dönmüştür.

Masumiyet Müzesi'nde İstanbul'a taşradan göç etmiş Çingene aileler, Kürtler, Tunceli'den gelmiş Kürt Alevileri hakkında bilgiler paylaşan Pamuk, 1970'li yılların İstanbul'unu adeta resmederek İstanbul'un taşradan gelen göçlerle çehresinin değiştiğini, göçlerle birlikte şehrin plansız bir kentleşme ve gecekondulaşma sorunları yaşadığını aktarmıştır (Yaşar, 2013: 394). Taşradan göç eden Kürt bireylerin çoğunlukla yoksul ve eğitimsiz kimseler oldukları, Beyoğlu ve Galata'da işçilik, hamallık, tezgâhtarlık yaptıklarını belirten Pamuk, bu insanların İstanbul'un en ücra, en sessiz kesimlerinde yaşadığını, gecekondularda barındığını, kendi kültürel kimliklerini sosyal alışkanlıklar (düğün, merasim, bayram, ramazan ayı, sosyal dayanışma, konut tarzı, yaşam biçimi) yoluyla ürettiklerini belirtmiştir (Pamuk, 2008: 320, 322). Hatta nüfus mübadelesi sonrası boşalan evlere çoğunlukla Kürt ailelerin izinsiz şekilde yerleştiğini ve bu evlerin pencerelerinden soba borası uzattıklarını aktaran Pamuk, *Masumiyet Müzesi*'nde göçlerle beraber mekân ve kimlik

kurgusunun nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda mezhep, inanç ve etnik köken gibi farklılıkların mekânsal kümelenme, toplumsal ayrışma ve ötekileştirmeye sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

Pamuk'un toplumsal bir sorun olarak en detaylı biçimde göç temasını ele aldığı yapıtı *Kafamda Bir Tuhaflık* yapıtıdır. Yapıtta 1957 yılında Konya'nın Beyşehir İlçesi, Cennetpınar Köyü'nde dünyaya gelen ve 1968 yılı Sonbaharında ekonomik sorunlar sebebiyle Konya'dan İstanbul'a göç eden Mevlut Karataş'ın göç öyküsü anlatılmaktadır (Pamuk, 2014b: 15,45). 1950'li yıllardan itibaren taşradan İstanbul başta olmak üzere büyükşehirlere göçlerin yaşandığı Türkiye'nin toplumsal göç öyküsünün izdüşümlerini yansıtan yapıtta, göç, gecekondular, kentleşme, yoksulluk, işsizlik, marjinalleşme ve ötekileştirme gibi kavramlar göze çarpmaktadır. 1970'li yılların İstanbul'unun toplumsal yapısını betimleyen Pamuk, gecekondular yaşamı ile mekânı inşa etmiştir. Gecekondular, dışlanmışlığın, yoksulluğun ve ötekinin kent merkezlerinde kimlik kazandığı sembolik mekânlardır. Gecekondular kendine has arabesk müzik kültürü ve yaşam biçimiyle kente küsmüş, sosyal olarak dışlanmış ve yabancılaşmış bireylerin yaşadığı alanlardır (Yasa, 1970: 13; Doğan, 2012: 513). Nitekim yoksulluk sebebiyle kırsaldan İstanbul'a göç etmiş bu insanların kent merkezindeki ev kira bedellerini karşılayabilecek bir geliri ve mesleği bulunmadığından akraba, tanıdık ve hemşerilerin yardımıyla gecekondular bölgelerine yerleşmişlerdir. "Gecekondular köylerden kentlere nüfus alanlarının ve ilgili ülkelerin, toplumsal ekonomik gelişme düzeyinin dolaysız bir ürünüdür." (Keleş, 1976: 118). Uslu'ya göre (2020: 24) aile kurumundan eğitime kadar geniş bir alana etki eden mekân kurgusu, toplumların yaşam tarzları üzerinde belirleyici olabilmektedir.

Yapıtta adı geçen Kültepe ve karşısında Duttepe isimli başka bir gecekondular bölgesi yer almaktadır. Duttepe ve Kültepe sosyolojik olarak farklılık arz eden bir yapıya sahiptir. Duttepe, daha çok Sünni-sağ görüşlü ve milliyetçi göçmenlerin yaşadığı bir bölgedir. Duttepe'nin girişinde milliyetçi-muhafazakâr gençlerin vakit geçirdiği "Memleket Kahvesi" bulunmaktadır. Kültepe ise Tunceli, Bingöl, Tokat, Sivas ve Erzincan gibi kentlerden göç etmiş Kürt-Alevi kökenli, sosyalist dünya görüşünü benimsemiş bireylerin yaşadığı ve içinde "Yurt Kahvesi" bulunan bir gecekondular bölgesidir. Çöp yığınlarının tepede yakılmasından dolayı Kültepe olarak anılan bölge şehrin en ücra köşelerinden birisidir. Ramazan ayında Duttepe'de yaşayanlar çoğunlukla oruç tutar ve camilere namaz kılmaya giderken Alevi kökenli Kültepe'de yaşayan göçmenler oruç tutmaz ve namaz kılmazlardı (Pamuk, 2014b: 54, 57). Duttepe ve Kültepe'nin ortak özelliği yoksul, dışlanmış, göçmenlerin yaşadığı, gecekondular semti olmasıdır. Akpınar ve Şahin'e (2017: 338) göre, bu insanların Biz'in karşısındaki öteki olmaları için dışardan göç etmiş olmaları yeterlidir. Göçmenlerin yaşam biçimleri, meslekleri, tüketim kalıpları, sosyal alışkanlıkları, meslekleri, kültürel kimlikleri ile ötekiyi temsil etmektedirler. Bu dışlanma duygusu Amcası Hasan'ın gecekondularına yerleşen Mevlut ve babası Mustafa Karataş için trajediye dönüşmüştür. Okul hayatında dikiş tutturamayan Mevlut ve diğer göçmen ailelerin amacı, para kazanmak ve daha iyi koşullarda yaşayabilmektir. Şehrin dışında olmasına rağmen gecekondular bölgesinde dahi kendisini dinsel, etnik, mezhepsel ve ideolojik bir ayrışmanın ortasında bulan Mevlut, yakın arkadaşı Alevi kökenli, sol görüşlü Ferhat ile Sünni, milliyetçi amca çocukları Süleyman ile Korkut arasında dinsel ve ideolojik bir çatışmanın arasında kalmıştır (Pamuk, 2014b: 110, 153; Lidar, 2015:110). Garsonluk, pilavcılık, dondurmacılık, yoğurtçuluk, bozacılık, otopark bekçiliği ve kıyafet satışı gibi işlerle uğraşan Mevlut, adeta yoksulluğun ve ötekileştirmenin kimlik bulmuş halidir (Pamuk, 2014b: 184, 198). Yoğurt ve boza sattığında apartman sakinlerinin onun haline acıyarak kullanmadıkları eski elbiseleri Mevlut'a vermek istemeleri, Mevlut'un apartman asansörünü kullanmasına izin vermemeleri bu duruma örnek verilebilir. Nitekim Mevlut, tipik bir göçmen gibi teknolojik bir makine ya da sermaye yoğun meslek kollarından ziyade emek yoğun, beden gücü gerektiren, çok fazla teknik bilgi ve donanım gerektirmeyen iş ve meslek kollarında çalışmıştır. Yoksullukları, sosyal sermayelerinin zayıflığı, Mevlut'ta daima bir özgüven sorunu oluşturmuş, Mevlut kendisini İstanbul'a ait hissedememiş ve kent hayatına yabancılaşmıştır. Mevlut 'ün yaşadığı semt; gelenek

ve görenekleri, dinselîği temsil ederken, Boza ve yoğurt sattığı lüks apartman ve beton yığınlarının olduğu mekânlar Batılı, dünyevi değerleri ön planda tutan, eğitilmiş ve zengin kesimin yaşadıkları bölgelerdir. Mevlut'un bazı evlere boza satmak üzere gittiği zaman ev sahiplerinin; kızlarının başını örttürecektir misin? kızlarını liseyi okumadan zorla kocaya verecektir misin? Başlık parası isteyecektir misin? 27 Mart 1994 belediye seçimlerine atfen oyunu muhafazakâr ve dindar adaya mı verecektir? Tarzında soruları düşündürücüdür.

Dolayısıyla kendini ifade etme, var olma arzusuyla Mevlut geleneksel sosyal alışkanlıklarını, aile yapısını, evlilik biçimini ve kültürel değerlerini muhafaza etme eğiliminde olmuştur. Nitekim "Kültür, kimliğin bir kaynağı, dışlanma ve ayrımcılık karşısında bir direnç noktası olarak kilit rol oynamaktadır" (Castles ve Miller, 2008: 53). Mevlut'a göre evlilik yapılacak kadın dindar, ahlaklı ve başörtülü olmalıdır. Kadın evlenmeden önce cinsel bir birliktelik yaşamamalı ve bakire olmalıdır. Bir kadının yatabileceği kadınlar ancak başı açık kadınlar olabilirdi (Pamuk, 2014b: 132). Mevlut'un dünya görüşü ve fikir geleneğini biçimlendiren unsur Konya'dan İstanbul'a göç etmesi ile kent hayatına, toplumsal kurumlarına ve yaşam tarzlarına alışmaması olmuştur. Kafasındaki tuhaflığı yenemeyen Mevlut, kalabalık nüfus arasında aklındaki ve gönlündeki gelecek kaygısı ve yalnızlık duygusunu yenememiştir. Mevlut, 1969 yılında İstanbul'a göç etmesine rağmen romanın sonunda 2012 senesinde hala bir göçmen ve yabancı gibi duygulara sahiptir.

3. Sonuç

Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları*, *Sessiz Ev*, *Kar ve Kafamda Bir Tuhaflık* isimli yapıtları göçle başlamaktadır. Pamuk, yapıtlarında göçü, toplumsal ve kültürel değişimin tetikleyicisi, yaşam ünitesinin değişikliği ile birlikte insan, mekân ve toplum ilişkilerinin yeniden inşa edilmesini sağlayan bir süreç olarak ifade etmektedir. Pamuk'un yapıtlarında göç, tarihsel ve toplumsal bir bakış açısıyla sunulmakla beraber göçü hazırlayan sosyal, siyasi, ekonomik ve demografik dinamikler yapıtta geniş ölçüde yer bulmaktadır. Pamuk'un, *Masumiyet Müzesi*'nde bahsettiği varsıl bir hayat ve sosyal sermayesi zengin karakterler yerine göç temasını incelediği yapıtlarında göçle birlikte yoksulluğu, fakirliği, işsizliği, kültür ve kimlik çatışmasını, sosyal dışlanma ve ötekileştirmeyi özdeşleştirmesi oldukça dikkat çekicidir. Göçü başlıca sosyal bir mesele olarak ele alan Pamuk, yapıtlarında göçle birlikte insanların anılarını, çocukluğunu, sosyal alışkanlıklarını ve değerler sistemini de göç ettikleri mekâna taşıdıklarını yansıtmıştır. Bu sebeple göçmen bireylerin kimlikleri ile ana kültürel olgu arasındaki çatışmayı yansıtan Pamuk, göçü toplumsal uyum sorunu, kimlik çatışması, yabancılaşma ve ötekileştirme gibi kavramlar üzerinden değerlendirmiştir. Göçten çok göçün doğurduğu sorunlara dikkat çeken yazarın göçe menfi bir anlam yüklediği görülmektedir.

Göçün sosyolojisini yansıtan yazar, *Kar* romanında Almanya'ya siyasi iltica eden Ka'nın kişiliği üzerinden göç ve kültür ilişkisini tartışmıştır. Sosyal ve siyasal ağlar yardımıyla Almanya'da iş bulabilen Ka, sosyolojik bağlamda fazla teknik donanım ve bilgi gerektirmeyen boyacılık, hamallık ve ev taşımacılığı gibi işlerde çalışmıştır. Göç ettiği yerde hayata tutunma savaşı veren Ka, Halk evleri yardımıyla Türk kökenli ailelerin çocuklarına yabancı dil dersi vermiştir. Kendi sosyal alışkanlıklarını, mesleki becerisini göç ettiği mekâna taşıyan Ka, bulunduğu mekâna adaptasyon sorunu yaşamıştır. Sosyal bir mesele olarak göçü ele alan Pamuk, göçlerin sebeplerini *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda sağlık sorunları ve ekonomik motivasyonlar; *Sessiz Ev*, *Kar ve Masumiyet Müzesi* isimli yapıtlarda toplumsal ve siyasi sebepler; *Kafamda Bir Tuhaflık* yapıtında ekonomik motivasyonlar olarak değerlendirmiştir. Derin bir gözlem tekniğinden yararlanan Pamuk, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik olaylarını ayrıntılı biçimde betimlemiştir. Göç eden karakterlerin çoğunlukla etnik, kültürel, siyasi ve ekonomik olarak toplumdan dışlanan, ötekileştirilen kimseler olması dikkat çekici olmuştur. *Kar* yapıtında Ka'nın sol görüşü sebebiyle 1990'lı yıllarda Türkiye'den Almanya'ya siyasi ilticada bulunması, *Sessiz Ev*'de Doktor Selahattin Darvinoğlu'nun siyasi ideolojisi sebebiyle dönemin İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından İstanbul'dan sürgün edilerek göçe zorlanması bu duruma örnek gösterilebilir. Aynı şekilde *Masumiyet Müzesi*'nde

işsizlik ve yoksulluk sebebiyle emek göçü kapsamında Doğu'dan İstanbul'a göç eden Kürt aileler, Çingene gruplarına yer verilmiştir. *Kafamda Bir Tuhaflık* yapıtı ise 1950'li yıllarda Anadolu coğrafyasında başlayan iç göç hareketlerinin özeti niteliğindedir. Kırsaldan kentlere göç, ardından barınma ve iş sorunu, beslenme ve sağlık sorunları, çarpık kentleşme, ulaşım ve altyapı, hukuki ve toplumsal statü sorunu, yabancılaşma ve ötekileştirme gibi çok boyutlu sorunlara temas edilen yapıtta, göçün toplumsal ve ekonomik sonuçları tartışılmıştır. Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık* göçmen psikolojisini bir türlü üzerinden atamayan, kent yaşamına uyum sağlayamayan ve kafasında bir tuhaflık olduğunu düşünen Mevlut Karataş'ın başından geçenleri sosyolojik derinlikle anlatmıştır. Mevlut'un kafasındaki tuhaflığın sebebi; yabancılaşma, yalnızlık ve kente uyum sağlayamamasından kaynaklanmıştır. Roman sonunda gecekondudan apartman dairesine taşınana Mevlut, komşuluk ilişkilerinin, bayramların, sosyal dayanışma ve samimiyet gibi toplumsal değerlerin kent hayatında yok olup gittiğini özetlemiştir.

Cevdet Bey ve Oğulları romanında Manisa'dan İstanbul'a göç eden bir aile söz konusudur. Odunculuk yapan Cevdet Bey Haseki gibi orta sınıf insanların yaşadığı bir yerde iş yeri açabilmiştir. Nitekim Cevdet Bey'in gelir düzeyini yükseltip, işleri büyüterek Aksaray'a taşınması, Nişantaşı gibi bir muhitten ev satın alması göçmen algısından sıyrılarak kent yaşamına uyum sağladığının bir göstergesi kabul edilebilir. Bireysel ticari kabiliyeti ve becerilerini, sosyal alışkanlıklarını da beraberinde taşıyan Cevdet Bey, gelir düzeyinin yükselmesiyle birlikte sosyal, ekonomik ve kültürel profili daha güçlü bir toplumsal kümeyle ait olma hissi duymuştur. Nişantaşı, Bebek, Beşiktaş civarında ikamet eden insanların sosyal ve ekonomik profillerinin güçlü olduğu göz önüne alınırsa, Cevdet Bey'in göç ettikten bir süre sonra ekonomik motivasyonlara bağlı olarak kimlik edinme ihtiyacı hissettiği söylenebilir. *Masumiyet Müzesi* romanında göç, kültür ve kimlik ilişkisini yansıtan yazar, nüfus mübadelesi sonrası Rumlardan kalan evlere Doğu şehirlerinden göçen yoksul bireylerin yerleştiğini belirtmiştir. Eğitim düzeyi düşük, işsiz ve yoksul bu insanlar kent hayatının ücra, gecekondulu bölgelerinde yaşamak zorunda kaldığını aktaran Pamuk, Doğu şehirlerinden göç eden bu insanların sosyal sermaye ve donanımlarının yetersiz olmalarından dolayı 1970'li yıllarda İstanbul ekonomisine üretici bir katkı sağlayamadığını aktarmıştır. Gecekondulu yaşamı ile özdeşleşen bu insanlar, kendi yaşam alanlarında sosyal ve kültürel pratiklerini üretmeye devam etmişler, Galata, Beyoğlu civarında ayakkabı boyacılığı, hamallık, boyacılık ve amelelik gibi işlerle uğramışlardır. Göçle birlikte kırsaldaki tüketim alışkanlıkları, sosyal ilişkileri, aile ve evlilik yapıları, inanç ve değerlerini muhafaza etme eğiliminde olan ideolojik ve etnik gruplar arasındaki toplumsal ayrışma ve kimlik edinme çabası yapıtın başından sonuna kadar hissedilmektedir.

Kafamda Bir Tuhaflık yapıtında zıtlıklardan sıkça bahseden Pamuk, Apartman-gecekondulu, eğitilmiş-eğitimsiz, sermaye yoğun iş kolları-emek yoğun meslek kolları, varlıklı-yoksul, dindar-inancı zayıf, Sünni-Alevi, sağcı-solcu, kentli-köylü, başı açık kadın-başörtülü kadın gibi ikilemleri statü, hiyerarşi ve kimlik olgularını tanımlamada kullanmıştır. Pamuk'un yapıtları göçlerin dinamikleri, ekonomik ve sosyolojik sonuçları bakımından zengin bir içerik sunmaktadır. Göçün toplumsal ve kültürel boyutuna ağırlık veren Pamuk, göçün sonuçlarının kültür ve kimlik inşa etme sürecinde önemli bir işlevi olduğuna vurgu yapmaktadır. Göç ve kimlik ilişkisini mekân, meslek kolları, inanç, değerler sistemi, sosyal alışkanlıklar üzerinden kurgulayan yazar, göçlere toplumsal olarak atfedilen anlamların ve sembollerin yorumunu incelemiştir. Bu bakımdan Orhan Pamuk'un yapıtlarında göç kavramının incelenmiş olması literatüre düşünsel ve kültürel yönden zenginlik katabilecektir.

Kaynakça

Ağaoğlu, A. (1976). *Fikrimin ince gülü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Akpınar, S. ve Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk romanlarında "Öteki". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 330-344.

- Aygül, H.H. & Demir, E. (2020). Türkiye iş gücü piyasasının yeni aktörleri Suriyeli işçiler (Antalya Büyükşehir Belediyesi Toptancı Hal Kompleksi). M. Çakır ve F. Kahraman (Ed.), *Sosyal problemler sosyolojisi* içinde (ss.128-158). Ankara Nobel Yayınları.
- Balcıoğlu, İ. (2007). *Sosyal ve psikolojik açıdan göç*. İstanbul: Elit Kültür Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki yabancılar* (E. Barca, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (1999). *Evenselcilik farklılık geriliminde kolektif kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal* 9(2), 27-40.
- Browne, K. (2005). *An introduction to sociology* (3rd edition). Polity Press.
- Buckingham, D. (2008). Introducing identity. D. Buckingham (Ed.), *Youth, Identity, and Digital Media*. (pp.1-24). Cambridge: The MIT Press.
- Bülbul, C. (2014). Eskiçağ medeniyetlerinde dünya hakimiyeti düşüncesi. *Turkish Studies*, 9(7), 215-232.
- Castelli, F. (2018). Drivers of migration: Why do people move? *Journal of travel medicine*, 25(1), 1-7.
- Castles, S. Miller, M.J. (2008). *Göçler çağı, modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. U. Bal ve İ. Akbulut, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cengiz, S. (2010). Göç, kimlik ve edebiyat. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(3).185-193.
- Chambers, I. (2014). *Göç, kültür, kimlik* (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakır, S. (2011). *İnsan-kültür ve toplum yazıları*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Demir, E. (2021a). Orhan Pamuk'un masumiyet müzesi ve erkek hegemonyasının görünüşleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 306-315.
- Demir, E. (2021b). Çalığı romanı: Cumhuriyet dönemi öğretmen kadın kimliği inşasının toplumsal cinsiyet normları bağlamında yorumlanması. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 317-340.
- Demir, E. (2022a). Göç sosyolojisi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2), 131-138.
- Demir, E. (2022b). Akdenizlilik kimliği ve bir Akdeniz okuması bağlamında Aganta Burina Burinata'da İnsan ve mekân. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 222-238.
- Demir, E. (2022c). 21. yüzyılda uluslararası göç ve mülteciler: Bir Türkiye perspektifi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 267-274.
- Demir, E. (2022d). Antalya'nın nüfusu ve sosyal özellikleri üzerine bir değerlendirme. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 75-96.
- Doğan, İ. (2012). *Sosyoloji, kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğan, İ. (2018). *Göç ve kültür*. İstanbul: Bilge kültür sanat yayınevi.
- Engelhardt, M. (2020). *Sığınmacı devrimi, son göç dalgası dünyayı nasıl tümüyle değiştirdi* (İ. Akan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Erman, T. (2002). Mekânsal kümelenme, siyaset ve kimlik. A. A. Dikmen (Ed.), *Kentleşme, göç ve yoksulluk* içinde (ss.1-18). Ankara: İmaj Yayınları.

- Fearon, J. D. (1999). *What is identity (as we now use the word)*. Stanford Calif: Stanford University.
- Güngör, B. (2015). Öteki İstanbul'un anlatısı: Kafamda bir tuhaflık adlı romanının yapısalci metodoloji ışığında çözümlenmesi. *Türkiyat Mecmuası*, 25(1), 119-141.
- Hägerstrand, T. (1969). On the definition of migration. *Finnish Yearbook of Population Research*, (11), 63-72.
- İçduygu, A., & Ünal, T. (1998). *Türkiye'de iç göç: Sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri, Türkiye'de iç göç*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2003). Türkiye'de toplumsal dönüşüm: Kırsal göç, gecekondular ve kentleşme (A, Sönmez, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R. (1976). *Kentbilim ilkeleri*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lidar, V. (2015). Orhan Pamuk'un kafamda bir tuhaflık adlı eserinde göç ve mekân unsurları. *Göç Dergisi*, (1), 105-116.
- Owen, G. T. (2014). Qualitative methods in higher education policy analysis: Using interviews and document analysis. *The qualitative report*, 19(26), 1-19.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet müzesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2014a). *Sessiz ev*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2014b). *Kafamda bir tuhaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2016). *Cevdet Bey ve oğulları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2017). *Kar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parla, J. (2018). *Orhan Pamuk'ta yazıyla kefarete*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Şatiroğlu, A. (2012). Edebiyat sosyolojisi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(11), 173-177.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Thompson, W. E., & Hickey, J. V. (2005). *Society in focus: An introduction to sociology* (5th edition). PEARSON.
- Tural, M. (2020). Cermenlerin dini dönüşümü. *History Studies*, 12(1), 317-329.
- Uslu, F. (2018). Bin yıllık Türk yurdu Antalya Kaleiçi'nin son yıllarda turizmle birlikte oluşan sosyo-kültürel değişimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 811-831.
- Uslu, F. (2020). Kentleşmenin Türk milli kültür hayatına etkileri. *Türk Ekini*, (5), 21-24.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Yasa, İ. (1970). Gecekondular ailesi: Geçiş halinde bir aile tipolojisi. *AÜSBF Dergisi*, (25), 9-18.
- Yaşar, T. (2013). Orhan Pamuk'un masumiyet müzesi adlı eserinde sosyal eleştiri. *EKEV Akademi Dergisi*, (54), 387-397.